

Т. В. Качалова,

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин

Л. М. Павлюк,

Ніжинський обласний педагогічний ліцей Чернігівської обласної ради, м. Ніжин

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті автори аналізують наукові підходи до визначення поняття «мовно-комунікативна компетентність» особистості, визначають сутність поняття «комунікативна компетентність» та її структуру.

Ключові слова: мовно-комунікативна компетентність, комунікативна культура, мовленнєва поведінка, комунікативні якості, комунікативні здібності.

В статье авторы анализируют научные подходы к определению понятия «языково-коммуникативная компетентность» личности, определяется сущность понятия «коммуникативная компетентность личности» и ее структурные компоненты

Ключевые слова: языково-коммуникативная компетентность, коммуникативная культура, языковое поведение, коммуникативные качества, коммуникативные способности.

In this article the authors analyze the scientific approaches to the definition of the «linguistic-communicative competence» of a personality; the essence of the concept «communicative competence of a person» and its structural components are defined.

Key words: linguistic and communicative competence, communicative culture, language behavior, communication qualities, communication skills.

XXI століття – період стрімкого зростання значення науки й освіти в житті людства, і це значення зростатиме пропорційно їх здатності вирішувати конкретні життєві проблеми людини. Обновилася функція школи: не тільки навчання і виховання, але і соціалізація школяра – формування особистості, яка буде здатна отримувати глибокі знання, професійні навички, вільно орієнтуватися у світі, саморозвиватися і самостійно приймати правильні, морально-відповідальні рішення в умовах мінливого світу.

В умовах постійних інформаційно-технічних змін у суспільстві виникає потреба в реформуванні системи освіти на основі інноваційних ідей, парадигм, концепцій та запровадження наукових здобутків. У зв'язку з цим актуальними є проблеми створення умов для розвитку особистості, здатної до цілісного і творчого сприйняття світу, самоактуалізації, самоорганізації та соціально значущої діяльності, спрямованої на інноваційний розвиток суспільства, «глобалістики», що зумовлена викликами в соціальній сфері, появою в останні десятиліття особистісно та компетентісно зорієнтованої освіти. Тому не дивно, що саме сучасна загальноосвітня система освіти є основою даного реформування, бо сьогодні вимагає від випускників не лише знань з навчальних дисциплін, але й низку особистісних рис: вміння продуктивно спілкуватися, працювати в команді та самостійно, вільно володіти технічними інноваціями, займатися самоосвітою та самовихованням, свідомо й самостійно приймати рішення та нести за них відповідальність, знати й розуміти особливості людей, сприймати їх індивідуальність незалежно від національності, культури, віри чи соціального статусу й не тільки; саме вони допоможуть колишньому учневі адаптуватися в суспільстві, в жорсткому світі, аби стати конкурентоспроможним, компетентним у різних сферах, самостійним.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подальшого розвитку теорії і практики діяльності загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) у контексті завдань, які поставлені перед загальною середньою освітою (ЗСО) законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національною доктриною розвитку освіти, іншими нормативно-правовими документами.

Теоретичні та емпіричні дослідження комунікативної компетентності зосереджені переважно в соціальній психології (Л. Орбан-Лембрик, Л. Петровська, Г. Андреева, Я. Яноушек, А. Деркач, Ю. Ємельянов та ін.), педагогічній (Л. Мітіна, В.Черевко, Т. Щербан, О.Коваленко та ін), психології управління (А. Панфьоров, О. Гринчук, Л. Карамушка, О. Щотка та ін.).

Зміст поняття комунікативної компетенції досліджувався багатьма вченими: Л.Барановською, О.Біляєвим, І.Бім, М.Вашуленком, М.Каналем, О.Любашенко, Дж.Манбі, Л.Мацько, В.Мельничайком, С.Ніколаєвою, Є.Пассовим, Н.Пашківською, М.Пентилюк, С.Савіньон, М.Свейном, Д.Хаймсом та іншими. Огляд праць засвідчив, що в науковій літературі відсутнє загальноприйняте бачення структурного складу і визначення змісту зазначеного поняття.

На взаємозв'язок мови і мовленнєвої діяльності, психології породження та розуміння висловлювань, на мову як систему та мовлення як діяльність, спілкування як комунікативно-пізнавальний процес, комунікацію як опосередковане мовленням сприйняття реального світу вказували психолінгвісти (Л.Виготський, Т.Дрідзе, М.Жинкін, І.Зимня, О.Леонтьєв, О.Лурія, С.Рубінштейн, Д.Узнадзе та ін.). Дослідженню спілкування, комунікації присвятили свої праці психологи й лінгводидакти (Г.Андреева, Ф.Бацевич, Р.Бернс, О.Бодальов, С.Єрмоленко, Є. Ільїн, М. Каган, В. Кан-Калик, Є.Пассов, Б.Паригін, М.Пентилюк та ін.). Деякі дослідники ототожнюють поняття «комунікація» й «спілкування» (О.Леонтьєв, Є.Пассов), інші (Г.Андреева, Ф.Бацевич, М.Каган, Л.Уманський) характеризують комунікацію як акт спілкування або формулюють спілкування як вид комунікації.

Поняття «комунікації» стало знаковим для розвитку сучасного інформаційного суспільства. Особливо це стосується освітньої сфери, бо ми вступили в нову еру електронного інтелекту й Інтернету. Сучасні дослідження доводять нерозривність понять комунікації та інформації. Будь-яка комунікація передбачає передавання інформації, а будь-яке оброблення інформації – наявність комунікації.

Виникнення комунікації зумовлене розвитком наукової думки. До неї вдавалися мислителі Давньої Греції Демосфен, Сократ, Аристотель; Давнього Риму – Аврелій Грах, Цицерон та ін. У XIV-XV ст. з інституалізацією педагогіки як самостійної науки, проблеми комунікації почали оформлятися в дидактичні принципи природовідповідності у Я. А. Коменського, Ж. Ж. Руссо, культуровідповідності та самостійної активності в А. Дістервега, практичної корисності у Дж. Локка та ін. XX ст. ознаменовано вивченнями найрізноманітніших аспектів проблеми комунікації: форм, методів, структури, технології спілкування, комунікативних потреб, здібностей, методів корекції комунікативної діяльності.

Феномен «мовно-комунікативної компетентності» досліджувався до останнього часу в аспекті комунікативної культури такими вченими як С. Д. Абрамович, М. Бітяною, Н. П. Волковою, С. І. Дорошенко, Б. С. Кандінським, В. А. Кан-Каликом, Лалл Джеймсом, А. А. Леонтьєвим, С. Мусатовим, Б. Д. Паригінім та іншими. Зокрема, визначені механізми формування комунікативних умінь (Н. П. Волкова, М. М. Заброцький, А. А. Леонтьєв інші); визначено сутність поняття «педагогічне спілкування» (Леонтьєв А.А., Смелькова З.С.); розглянута і визначена структура комунікативної культури (І. А. Зязюн, І. Ф. Кривонос, В. С. Грехнев).

Проте, сутність і зміст мовно-комунікативної компетентності ліцеїстів розглядалися епізодично і лише з точки зору формування комунікативної культури. Феномен «мовно-комунікативна компетентність» має дещо іншу сутність і спрямованість, хоча окремі елементи можуть ототожнюватись із елементами комунікативної культури. У зв'язку з цим основну мету даної статті ми вбачаємо у визначенні сутності і змісту поняття «мовно-комунікативна компетентність» ліцеїстів.

Поняття «комунікативна компетентність» є однією з важливих наукових категорій, вивчення якої почалося в 60–70-х рр. XX сторіччя. На сьогодні існує значна кількість досліджень, присвячених цій проблемі. Разом з тим учені постійно вказують на виняткову важливість і точність визначення цього терміна, «тому що представники різних галузей знань описують це поняття з позиції власних інтересів і підкреслюють у ньому те, що є найсуттєвішим для цієї науки» [2, с. 17].

Поняття «комунікативна компетентність» (від лат. *communico* – роблю загальним, зв'язую, спілкуюся і *competens* (*competentis*) – здатний) означає сукупність знань про норми і правила ведення природної комунікації – діалогу, суперечки, переговорів і т. ін. [3, с. 107].

Важливими, на наш погляд, є дослідження К. М. Хоруженко, яка це поняття розглядає як підготовленість людини до культурного спілкування з іншими людьми [4, с. 185].

Девідом і Джулією Джері цей термін трактується як комунікативна здатність (способи, правила, за допомогою яких люди здійснюють комунікативні обміни та інтеракції з іншими людьми співтовариства) [5, с. 314].

У результаті аналізу наукової літератури про сутність комунікативної компетентності можна стверджувати, що існують два основні підходи до визначення найближчого родового поняття стосовно комунікативної компетентності. Низка авторів пояснюють комунікативну компетентність через поняття «здатності» (О. О. Аршавська, М. М. Вятютнев, Д. І. Ізаренков, Д. Крістел, С. Савіньон та інші). У роботах цих учених комунікативна компетентність розглядається як здатність використовувати мову в тій або іншій сфері спілкування. Так, М. М. Вятютнев відзначає, що комунікативна компетентність – це здатність використовувати мову творчо, цілеспрямовано, нормативно, у взаємодії зі співрозмовниками [6, с. 40]. Д. І. Ізаренков виокремив у тлумаченні поняття «комунікативна компетентність» істотні ознаки: а) віднесеність комунікативної компетентності до класу інтелектуальних здібностей індивіда; б) сфера прояву цих здібностей є діяльним процесом, необхідною ланкою якого виступає мовний компонент, так звана мовленнєва діяльність. Зважаючи на це, автор уточнює зміст комунікативної компетентності, вказуючи на те, що: а) ця здатність до спілкування є складним, набутим умінням, яке формується або у процесі природного пристосування людини до умов життя в певному мовному середовищі, або за допомогою спеціально організованого навчання; б) ця здатність може знайти вияв в одному або в декількох видах мовленнєвої діяльності. Таке уточнення дозволило авторів визначити комунікативну компетентність «як здатність людини до спілкування в одному, кількох або всіх видах мовленнєвої діяльності, яка становить набуту в процесі природної комунікації або спеціально організованого навчання особливу властивість мовленнєвої особистості» [7, с. 55]. У такому розумінні комунікативної компетентності акцентується увага на важливій ролі здібностей людини у її формуванні.

Другий підхід пов'язаний з іменами таких учених, як Н. І. Гез, О. М. Казарцева, О. Ю. Константинова, Ю. П. Федоренко, Ю. С. Федоренко, Д. Хаймс та ін., які визначають комунікативну компетентність через поняття «знання, навички й уміння». Так, наприклад, Н. І. Гез виділяє в понятті «комунікативна компетентність» знання про мову, навички й уміння застосовувати ці знання у мові згідно з різними ситуаціями спілкування [8, с. 19]. За О. М. Казарцевою [9] – комунікативна компетентність – це знання, уміння та навички, необхідні для розуміння чужих та породження власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування. Ю. П. Федоренко визначає компетентність як знання, навички, та вміння з галузей лінгвістики [10, с. 18].

Розглянувши обидва підходи, можемо зробити висновки про те, що комунікативна компетентність вимагає певної сформованості знань, навичок і вмінь, які здобуваються в процесі спеціально організованого навчання. Це поняття можна вважати явищем як лінгвістики, так і педагогіки, оскільки воно співвідноситься зі знаннями, навичками й уміннями, які найбільш точно відображають багатогранність комунікативної компетентності, її важливу роль у розвитку особистості.

Ми визначаємо мовно-комунікативну компетентність особистості як складний інтегративний феномен, структуру якого складають наступні елементи:

- комунікативні якості, які характеризують наявність і розвиток здатності до спілкування;
- комунікативні здібності: володіння ініціативою у спілкуванні, здатність емоційно відгукуватись на стан партнерів по спілкуванню, здатність до самоактивізації та активізації партнера по спілкуванню;
- знання норм і правил спілкування;
- знання етичних стандартів, естетичних і моральних цінностей, культурних традицій;
- уміння слухати. Слухання є не просто мовчанням, а активною діяльністю, що вимагає уваги. Передують йому бажання почути, інтерес до співрозмовника. Саме слухання і вслухання забезпечує зворотній зв'язок, інформує про сприйняття співрозмовника. Показниками цього елемента комунікативної компетентності можуть бути спрямованість і стійкість уваги, наявність візуального контакту, уміння використовувати елементи невербального спілкування, репліки і заохочення, тобто рівень концентрації на співрозмовникові;
- уміння говорити, інакше кажучи, мовленнєва культура. Як зазначає Н. П. Волкова, характеристиками культури мовлення є правильність, змістовність, доречність, достатність, логічність, точність, ясність, стислість, простота та емоційна виразність, образність, барвистість, чистота, правильна вимова, вільне, невимушене оперування словами, уникнення вульгаризмів, провінціалізмів, архаїзмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, відповідний темп мовлення, правильне використання логічних наголосів і пауз, взаємодієвідповідність між змістом і тональністю, між словами, жестами та мімікою.

Лінгвісти при визначенні даних понять, виокремлюють поняття «комунікативна поведінка», яке у лінгвістичний обіг запровадив Й. Стернін, під якою розуміють поведінку індивіда в процесах спілкування, що регулюється комунікативними нормами і традиціями, яких він як учасник спілкування дотримується.

Важливими, на наш погляд, у визначенні феномену «комунікативна компетентність» мають дослідження А. Богуш, в яких поняття комунікативної компетентності розділяється на мовленнєву діяльність, мовну і мовленнєву компетенції [4,

с. 6]. На думку В. Андрієвської, мовна компетенція – це засвоєння, усвідомлення мовних норм, що склалися історично в фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності в процесі використання певної мови; це інтегративне явище, що охоплює цілу низку спеціальних здібностей, знань, умінь, навичок, стратегій і тактик мовної поведінки, установок задля успішного здійснення мовленнєвої діяльності в конкретних умовах спілкування. Цей вид компетенції більш всього властивий дорослій людині, сформованій особистості.

Мовленнєва компетенція – це вміння адекватно і доречно, практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення. В мовленнєвій компетенції визначають лексичну, фонетичну, граматичну, діалогологічну та комунікативну. Розглянемо ці аспекти детальніше.

Лексична компетенція – наявність певного запасу слів у межах вікового періоду, здатність до адекватного використання лексем, доречне вживання образних виразів, приказок, прислів'їв, фразеологічних зворотів.

Фонетична компетенція – правильна вимова всіх звуків рідної мови, звукосполучень відповідно до орфоєпічних норм, наголосів, добре розвинений фонематичний слух, що дозволяє диференціювати фонемі; володіння інтонаційними засобами виразності мовлення (темп, тембр, сила голосу, логічний наголос тощо).

Грамматична компетенція – неусвідомлене вживання граматичних форм рідної мови згідно із законами і нормами граматики (рід, число, відмінок тощо), чуття граматичної форми, наявність корекційних навичок щодо правильності вживання граматичних форм.

Діалогологічна компетенція – розуміння зв'язного тексту, вміння відповідати на запитання і звертатися з питаннями, підтримувати та розпочинати розмову, вести діалог, складати різні види розповідей [4, с. 8].

Таким чином, можна стверджувати, що поєднання цих компетенцій складає структуру комунікативної компетентності особистості. Комунікативна компетентність вимагає певної сформованості знань, навичок і умінь, які здобуваються в процесі спеціально організованого навчання. Це поняття можна вважати явищем як лінгвістики, так і педагогіки, оскільки воно співвідноситься зі знаннями, навичками й умінями, які найбільш точно відображають багатогранність комунікативної компетентності, її важливу роль у розвитку особистості.

На основі співставлення різних підходів до визначення поняття «комунікативна компетентність» ми дійшли висновку, що це поняття розглядається неоднозначно: це і продукт, і сприйняття продукту мовної діяльності, і певний рівень знань та умінь взаємодії між людьми у суспільстві, як особистісна якість і поведінка, що виявляється у взаємовідносинах між людьми; як сукупність сформованих знань з комунікативно-орієнтованих дисциплін; наявність здібностей до самоконтролю поведінки та емпатії, комунікативних і організаторських умінь, що забезпечують успішність процесу вербальної та невербальної взаємодії; рівень розвитку соціальної сенситивності, соціальної обсервації, пам'яті та мислення що найбільше виявляються у рефлексивності та емпатії, здатність людини організувати мовленнєву діяльність продуктивному або рецептивному видах адекватно ситуації спілкування.

Структурними компонентами (які, до речі, є показниками комунікативної компетентності) визначають комунікативну взаємодію (Л. Шипіліна), комунікативні й організаторські вміння (А. Леонтьєв, І. Раченко, В. Якунін), комунікативні якості особистості (А. Бодалев, В. Кан-Калік, В. Лабудська, А. Мудрик), комунікативні процеси (Г. Дридзе, В. Якунін); комунікативний самоконтроль; уміння запобігати конфліктним ситуаціям або продуктивно їх вирішувати; вміння комунікативного мовлення; емпатія (І. Барахович) [2].

Література:

1. Зеер Э. Ф. Компетентностный подход к образованию / Зеер Э. Ф. Психология профессий : Учебное пособие для студентов вузов. – 2-е изд., перераб., доп. – М. : Академический проект, 2003. – 336 с. – Режим доступа : <http://www.uogoao.ru/konf2005.php?mode=&exmod=zeer>
2. Гез Н. И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н. И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 17–24.
3. Бех І. Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: навч.-метод. посібн. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
4. Хоруженко К. М. Культурология: энциклопедический словарь / К. М. Хоруженко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 640 с.
5. Джерри Д. и Д. Большой толковый социологический словарь / Д. и Д. Джерри. – Москва : Вече – АСТ, 1999. – Т. 1. – 544 с.
6. Вятютнев М. Н. Коммуникативная направленность обучения русскому языку в зарубежных школах / М. Н. Вятютнев // Русский язык за рубежом. – 1977. – № 6. – С. 38–45.
7. Изаренков Д. И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-филологов / Д. И. Изаренков // Русский язык за рубежом. – 1990. – № 4. – С. 54–60.
8. Гез Н. И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н. И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 17–24.
9. Казарцева О. М. Культура речевого общения: теория и практика обучения: учеб. пособие / О. М. Казарцева. – 2-е изд., – М. : Флинт, Наука, 1999. – 496 с.
10. Федоренко Ю. П. Формування у старшокласників комунікативної компетенції в процесі вивчення іноземної мови: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Ю. П. Федоренко. – Полтава, 2005. – 212 с.